

26 juli 1967

52e jaargang, no. 2603

verschijnt wekelijks

COMMISSIE VAN REDACTIE:

L. H. Klaassen; H. W. Lambers; P. J. Montagne; J. Tinbergen; A. de Wit.

REDACTEUR-SECRETARIS:

A. de Wit.

ADJUNCT REDACTEUR-SECRETARIS:

P. A. de Ruiter.

COMMISSIE VAN ADVIES VOOR BELGIË:

F. Collin; J. E. Mertens de Wilmars; J. van Tichelen; R. Vandeputte; A. J. Vlerick.

SECRETARIS COMMISSIE VAN ADVIES VOOR BELGIË:

J. Geluck.

Floreren

HET slaggekaft boek is nog steeds in opmars. De Nederlandse boekenmarkt wordt overvoerd met pockets en paperbacks in reeds bestaande of nieuwe reeksen; het gebonden boek — nu symbool van afgedane degelijkheid geworden — is in de verdediging gedrongen. Een serie die het goed doet, is de Floretreeks: polemische en geëngageerde lectuur over zeer uiteenlopende onderwerpen. Als in de meeste van deze reeksen geven ook hierin vertalingen van internationale „toppers” de toon aan. Twee redenen zijn hiervoor aan te geven. Allereerst valt een uitgever zich niet zo gauw een buil aan elders ook goed ontvangen titels. In de tweede plaats is met het uitbrengen van vertalingen vrij gemakkelijk de continuïteit op te brengen die een reeks nu eenmaal vereist; er zit in vergelijking met het initiëren en voorbereiden van oorspronkelijke Nederlandse publikaties vrij weinig werk voor de uitgever aan, behoudens dan het „begeleiden” van en de controle op de vertaling (waaraan het overigens nogal eens mankeert).

Toch moet je als uitgever oppassen met vertalingen. Het uitbrengen van Orwells aangrijpende *Homage to Catalonia* of Granicks *The red executive* in een Nederlandse vertaling heeft zeker zin; het zijn beide geschriften waarvoor de belangstelling niet beperkt is tot een kleine vakkring maar die een breder publiek interesseren, waarvan een deel wellicht terugschrikt voor de oorspronkelijke uitgave. Of men echter hard zal lopen voor de, eveneens in de Floretreeks verschenen, vertaling van Poppers *The poverty of historicism*¹⁾ valt zeer te betwijfelen. De betekenis van dit boek (Poppers befaamde strijdschrift tegen het Geloof in de Onverbidelijke Wetten die de Loop van de Geschiedenis bepalen) mag dan vér uitgaan boven het historisch-wetenschappelijke vakgebied, de inhoud ervan is voor de niet-historicus zeer moeilijk toegankelijk. De kleine kring die het leest zit echt niet op de Nederlandse vertaling te wachten; bovendien is er al jaren een goedkope Engelse editie (f. 3,80). Dit maakt het niet waarschijnlijk dat door de vertaling de kring van belangstellenden voor dit boekje wordt vergroot.

Meer succes in dezelfde reeks zullen twee oorspronkelijk Nederlandse uitgaven hebben. *Vakbeweging nu en straks*²⁾ bundelt de inleidingen gehouden op een door het N.V.V. in november jl. georganiseerde conferentie. Drie aspecten — een economisch, een juridisch en een sociologisch — van het verschijnsel vakbeweging worden belicht, elk door zowel iemand in als buiten de vakbeweging, hetgeen wel eens botsende meningen oplevert. Zo gaan De Galan en Ter Heide weer eens met elkaar in de clinch over het vraagstuk van de geleide loonpolitiek.

De voorlaatste gouverneur van „ons” v.m. Nieuw-Guinea, Prof. Dr. J. van Baal, schreef *Mensen in verandering*³⁾ „een inleiding welke de geïnteresseerde leek een oriëntatie biedt op de problemen, waarmee de werker in ontwikkelingslanden te maken krijgt”. Hij plaatst hierin de begrippen cultuur en cultuurverandering op de voorgrond. Een nuttig boekje in een tijd waarin de inbreng van de niet-economisten in de ontwikkelingsproblematiek zo’n betrekkelijk geringe aandacht krijgt.

Door de bank genomen zullen zij het wel goed doen, die Floretboeken. Voor de uitgever hopelijk een florerende zaak. DR

INHOUD

Floreren	747
<i>Prof. Dr. W. Brand:</i>	
Economie en onderwijs (II) ..	748
<i>K. D. Thomas en Dr. J. Panglaykim:</i>	
Indonesia's dilemma. Economic development and foreign policy in developing countries: harmony or conflict? ..	752
<i>Drs. L. A. van der Linden:</i>	
Het kwantitatieve luister- en kijkonderzoek in Nederland	755
Notitie:	
<i>Drs. A. Schouten:</i> Kijk op de kiezer	757
<i>Prof. Dr. C. D. Jongman:</i>	
Geld- en kapitaalmarkt	759
Recente publikaties	760
Mededelingen voor econo- misten	761

AUTEURSRECHT VOORBEHOUDEN

¹⁾ Karl R. Popper: *De armoede van het historicisme* (Vert. door G. Benthem van den Bergh), 174 blz., f. 8,50. ²⁾ Dr. C. de Galan, Drs. H. ter Heide, Mr. P. H. Hugenholtz, Prof. Mr. T. Koopmans, Prof. Dr. J. H. van Zuthem, Drs. W. Top: *Vakbeweging nu en straks*, 162 blz., f. 5,50. ³⁾ J. van Baal: *Mensen in verandering; ontstaan en groei van een nieuwe cultuur in ontwikkelingslanden*, 188 blz., f. 6,90.

Economie en onderwijs (II) *

Rentabiliteit als norm voor onderwijsuitgaven

HET zal uit mijn vorig artikel duidelijk zijn dat ik niets voel voor een autonoom onderwijssysteem. Uitgaven voor onderwijs dienen evenals alle andere uitgaven te worden getoetst op hun rentabiliteit of op hun „cost-effectiveness” zoals het tegenwoordig heet. De mening dat zoveel mogelijk onderwijs voor een ieder wenselijk is en dat de maatschappij zich zodanig dient te organiseren, dat het aanbod van het schoolsysteem hoe dan ook kan worden geabsorbeerd, is voor mij een anathema. Onderwijsuitgaven dienen te worden afgewogen tegen die voor gezondheidszorg, woningbouw, bejaardenzorg enz., deze groep weer tegen investeringen in transport, energie en communicatiemiddelen en ten slotte deze tezamen te worden bezien in het licht van de private investeringen, die zullen plaatsvinden of wellicht gestimuleerd zullen worden door verbeteringen in de economische en sociale infrastructuur. Binnen de onderwijssector moeten bij het huidige stelsel, waarbij de overheid het leeuwedeel van de uitgaven betaalt, de „eisen” van de diverse vormen van onderwijs en van de verschillende faculteiten van het hoger onderwijs worden afgewogen en beschouwd in het licht van de ontwikkeling van de totale economie. Er kan, dunkt mij, om deze redenen geen sprake zijn van werkelijke zelfstandigheid van het onderwijs, hetgeen ik op zichzelf betreur. Hoe dit eventueel te veranderen zou zijn, hoop ik straks aan te geven. Ik wil eerst nog een ander punt aansnijden.

Onderwijs leidt op voor beroepen, heb ik gesteld, maar het is evident dat onderwijs steeds meer is en dat een al te nauwe aanpassing bij de zgn. behoeften van de maatschappij onderricht is, maar geen onderwijs. Het is echter ook zo, dat we praktisch onkundig zijn over de substitutiemogelijkheden van mensen met verschillende opleiding voor diverse beroepen. In de realiteit zijn vele scholingen, zoals ze ook behoren te zijn, polyvalent zodat een zekere positie min of meer adequaat door afgestudeerden van diverse richtingen of door mensen met hogere en lagere opleidingen kan worden vervuld. Onafhankelijk van genoten onderwijs, zijn er verder verschillen in beloning als gevolg van verschillen in handvaardigheid, nauwgezetheid, technisch gevoel, reactiesnelheid e.d. Op een ietwat hoger niveau zijn verschillen in initiatief, praktisch oordeel, het omgaan met en inspireren van medewerkers, het willen dragen van verantwoordelijkheid, een zekere ambitie, eigenschappen die in het leven zelf worden ontwikkeld, van meer belang dan de gevolgde opleiding voor de vervulling van toezichthoudende of leidinggevende functies. Als men rondkijkt in onze wereld, vindt men tal van figuren die betrekkelijk weinig formeel onderwijs hebben genoten en toch of wellicht mede hierdoor de hoedanigheden hebben verworven, die hen tot leiders stempelen. Het lijkt echter aannemelijk dat dergelijke uitschieters

schaarser zullen worden of het percentage van hen, die leidende posities bekleden en een hogere opleiding hebben gevolgd, zal toenemen. Ik wil in elk geval de toegenomen scholing van de jongere arbeidskrachten, zoals die uit onderstaande tabel voor Nederland blijkt, in dit licht waarderen.

Manlijke beroepsbevolking a) van 25 tot 64 jaar naar leeftijdsgroep en genoten onderwijs

	(in procenten)			totale manlijke beroepsbevolking
	25-34 jaar	35-49 jaar	50-64 jaar	
lager onderwijs	78,3	83,0	88,7	85,4
uitgebreid lager onderwijs	13,8	9,7	6,1	9,1
middelbaar onderwijs	5,4	4,5	2,9	3,6
hoger onderwijs	2,5	2,8	2,3	1,9
totaal	100	100	100	100
a) Waaronder met voltooid beroepsonderwijs	28	19	11	22

Ik stel me echter voor dat in een aantal bedrijfstakken ook te demonstreren zou zijn dat door het grotere aanbod van meer geschoolden thans posities worden vervuld door hen, die meer onderwijs hebben genoten, welke zonder enige vermindering in de prestaties evenzeer door mensen met een lagere opleiding kunnen worden uitgeoefend. Het verhoogde aanbod van geschoolden schept vreemd genoeg zijn eigen vraag. Zodra de opleiding uitgaat boven de door de praktijk voorgeschreven norm, heeft de scholing een consumptief element. Het maakt wellicht de leerling of straks de gegradueerde rijker in geestelijke zin, of een meer verfijnde consument, maar de econoom vraagt zich af of er geen alternatieve mogelijkheden van scholing van deze of andere groepen zouden zijn geweest, waarin de investeringscomponent groter was. In dit verband moet het me van het hart, dat de universitaire studie van meisjes momenteel een zeer improductieve zaak lijkt. Met het oog op de slechte studieresultaten van meisjes — de universiteit wordt door velen als huwelijksmarkt beschouwd — en het feit, dat 50 pCt. van de afgestudeerde vrouwen geen beroep uitoefent, heb ik wel eens schertsenderwijs gesuggereerd, dat de kosten van de academische studie van meisjes op de begroting van het Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk (CUREMA) dienen te worden geboekt.

Ik wil nu komen tot een kernpunt in mijn betoog. Onderwijs wordt door vele economen, en niet door hen alleen, als een productie gezien, waaraan allerlei zgn. „external economies”, d.w.z. voordelen waarvan niet alleen het individu maar de gehele economie of samen-

* I in *E.-S.B.* van 19 juli jl., blz. 728-732.

(I. M.)

Risicospreiding en deskundig beheer: aandelen

leving profiteert, zijn verbonden. De argumentering is ongeveer als volgt. Degenen, die meer onderwijs hebben genoten, zullen ook het inkomensniveau van hen, die minder onderwijs hebben genoten, opstuwen. Een meer geschoolde generatie zal de motivatie van volgende generaties om meer onderwijs te ontvangen, versterken. Onderwijs is een middel voor het ontdekken en cultiveren van potentieel talent, omdat het leerlingen stimuleert tot onderzoek en zelf-denken. Onderwijs bevordert de mobiliteit van de arbeidskracht.

Naar mijn smaak worden deze „spill-over effects” van onderwijs veelal overtrokken — er zijn ook allerlei „dis-benefits” afgezien van de kosten te onderscheiden —, maar ik wil een conclusie onder de loep nemen, die vaak op bovenstaande gronden wordt getrokken, nl. dat onderwijs een typische overheidstaak zou zijn¹⁾. Ik kan dit niet onderschrijven. Als we het onderwijs in verschillende tijden en landen bekijken, dan is het m.i. onzeker of publiek dan wel particulier onderwijs beter is. De klassieken met Adam Smith voorop waren ervan overtuigd dat onderwijs door de overheid georganiseerd slechts luie leraren en professoren kweekte. Men kan zich wel degelijk een efficiënt onderwijsstelsel denken, waarbij door verzekering, subsidies, beurzen en speciale banken, die leningen voor onderwijs verschaffen, een optimale deelneming aan het onderwijs verzekerd wordt en bij de diverse scholen privaateconomische normen van winstgevendheid worden aangelegd.

Men kan zich bijv. voorstellen dat bij het bezit van kinderen jaarlijks premies worden geïnd, die moeten dienen om te verzekeren dat elk kind lager en geschikt middelbaar onderwijs ontvangt. Zou de kinderbijslag niet ten dele voor dit doel kunnen worden aangewend? Van buitenlandse vrienden heb ik vernomen, dat uit studies in hun landen verricht is gebleken, dat dergelijke toelagen thans maar voor een gering deel aan de kinderen, waarvoor ze bestemd zijn, ten goede komen. Particuliere scholen zouden een vast bedrag per kind van de overheid ontvangen en vrij zijn in de hoogte van salarissen van staf en anderszins om een bepaalde leerstof in de tijd, die zij nodig achten, te onderwijzen. In deze gedachtengang zou het lager en middelbaar onderwijs een quasi-private (of quasi-publieke, zo men wil) dienstverlening worden, waarin het zo hoog nodige kostenbesef of rentabiliteitsbegrip zou worden ingebouwd en door een omslagstelsel ter dekking van de nodige investeringen en exploitatie van het onderwijs deelneming van ieder kind gewaarborgd wordt. Aldus zou ook een gedecentraliseerde besluitvorming t.a.v. de organisatie van het onderwijs, die mij op democratische gronden wenselijk lijkt, worden verkregen.

Aangezien speciaal universitair onderwijs voor het individu een rendabele belegging vormt (zie bijv. C.B.S., tabel 269, *Statistisch Zakboek*, 1966, blz. 164), zou de overheid zich met deze tak van opleiding minder behoeven te bemoeien. Zolang het grootste deel van de studenten uit de welgestelde klasse stamt (ik schat ongeveer 60 pCt.²⁾), lijkt er geen reden om deze groep niet het volle pond van de werkelijke kosten van het hoger onderwijs te laten

betalen. Beurzen acht ik uit een oogpunt van rechtvaardigheid uit den boze. Is het fair, dat een overheid, die preëndeert te streven naar een meer gelijkmatige inkomensverdeling, subsidies geeft aan personen die qua intelligentie reeds bevoorrecht zijn en mede dank zij de studie, die zij ontvangen, substantieel meer gaan verdienen dan de gemiddelde arbeider? Aan studenten uit families beneden een zekere welstandsgrens zou men m.i. beter leningen kunnen laten verstrekken door banken, die zich op dit terrein gaan specialiseren. Studenten zouden aldus worden gestimuleerd om snel af te studeren ten einde hun schuld zo laag mogelijk te houden. Waarom zouden meer deelnemers aan hoger onderwijs ook niet studeren, terwijl ze reeds werken? In de Sowjet-Unie behoort 60 pCt. van de studenten tot groepen, die avondcursussen of schriftelijke lessen volgen, welk percentage naar ik las spoedig tot 70 zal worden opgevoerd. De kosten van een avondstudent bedragen daar slechts een derde en die van een schriftelijke cursus volgende student maar een zesde van die van een volledig dagonderwijs genietend student.

Het V.H.M.O. en H.O. reorganiseren?

Het hierboven geschetste systeem zou met zich brengen dat middelbare scholen en hogescholen zich zodanig zouden gaan organiseren dat een optimaal resultaat wordt verkregen met zo gering mogelijke middelen. Men zou zich geregeld bezinnen op de leerstof, die gebracht dient te worden in verband met de eisen van de tijd en de maatschappij en de effectieve vorm van kennisoverdracht. Vakken, die van minder belang zijn geworden, worden afgestoten en nieuwe specialismen, die aan de horizon opdoemen, aangemoedigd. Men zou net zoveel leerkrachten aanstellen als strikt nodig zijn voor het opleiden tot een bepaald beroep. Een differentiatie in beloning naar kwalificaties, onderwijstaak en andere besognes van de leerkrachten past hierbij. Een groot aantal van de leerkrachten zou voor een aantal lessen van buitenaf kunnen worden aangesteld. In de Sowjet-Unie heeft 70 pCt. van de docenten bij het hoger onderwijs zijn hoofdbron van bestaan elders. De proliferatie van leerstoelen, wetenschappelijke medewerkers en studiebegeleiders, die thans aan de gang is, zou verleden tijd zijn.

Deze opvattingen gaan in tegen de idee dat onderwijs een specifieke overheidstaak is. Onderwijs vormt m.i. geen collectieve voorziening, maar is gericht op individuen, die in beginsel bij het welvaartsniveau, dat wij hebben bereikt, de kosten moeten en kunnen dragen van de diensten, die zij vragen en nodig hebben om welbeslagen op de arbeidsmarkt te verschijnen.

Ik heb niet de illusie dat een aantal van bovenstaande opvattingen spoedig gemeengoed zal worden. Integendeel, ik ben me bewust dat voorstellen om veranderingen in het

¹⁾ Zie bijv. Prof. Dr. J. Tinbergen: *De les van vijftig jaar*, 1965, blz. 96.

²⁾ Deze schatting is gebaseerd op de volgende gegevens. Van de huidige studentenbevolking komt 45 pCt. uit het hoogste, 46 pCt. uit het middelbare en 9 pCt. uit het lagere milieu. Van Heek heeft berekend dat de kansen om academicus te worden voor een kind uit de hogere, middelbare en lagere milieus zich verhouden als 89 : 15 : 2.

(I. M.)

VEREENIGD BEZIT VAN 1894

onderwijssysteem aan te brengen, veel weerstanden oproepen. Hierbij denk ik niet alleen aan de krachten, die zich verzetten tegen elke wijziging in hun posities, zoals die speciaal in het onderwijs zijn ingebouwd, maar ook aan het historisch gegroeide stelsel, dat wij bezitten en dat niet gediend is met een radicale transformatie. Onderwijs heeft meer nog dan andere bedrijven behoefte aan continuïteit en zijn effectiviteit hangt in belangrijke mate af van de toewijding van docenten, welke niet moet worden ondermijnd door een totale frontverandering. Misschien is er een tussenweg mogelijk tussen wat ik belijd en wat we thans hebben, die ik overigens nog niet zie. Mijn ietwat provocerende uitlatingen vinden hun oorsprong in verontrusting omtrent de recente stormachtige groei van de overheidsuitgaven voor onderwijs en mijn idee, dat het zo niet kan voortgaan. Ik denk hierbij ook aan de substantiële kosten, die ik voorzie voor bij- en herscholing (of zelfs wat wordt genoemd „life-long integrated education”) van de actieve bevolking in verband met de te verwachten technische veranderingen in onze samenleving.

Voor de econoom, die zich in het onderwijs verdiept, is het een vreemde sensatie te merken, dat hierbij de instrumenten (zoveel gebouwen, docenten, leermiddelen per 1.000 leerlingen) tot doel worden verheven. Productie gemeten in termen van inbreng heeft, naar het mij voorkomt, een ingebouwde tendentie tot een inefficiënt gebruik van de produktiefactoren. De taak van de econoom op dit terrein is, dunkt mij, mede het ondermijnen van de notie dat er iets sacraals zou zijn omtrent de middelen en dat men integendeel de belanghebbenden moet dwingen eerst meetbare doelstellingen te formuleren, waarna men kan nagaan of deze niet door nieuwe methoden met proportioneel geringer middelen dan voorheen kunnen worden bereikt. Er is bijv. geen reden om aan te nemen dat relaties als a leerlingen per onderwijzer, b leerlingen per leraar en c studenten per hoogleraar bruikbare criteria opleveren. Wanneer lessen of colleges gegeven door de beste beschikbare leerkrachten op hun gebied via radio of televisie effectief in lesprogramma's werden ingepast, zou men voor uitleg en toelichting op vele terreinen met minder gekwalificeerd personeel kunnen volstaan. Een recente studie, waarover ik las, wees uit dat in Japan middelbare scholieren het best onderlegd waren wat wiskunde betreft in vergelijking met andere industrielanden, hoewel het gemiddeld aantal leerlingen per klas in Japan belangrijk groter was dan in de andere landen, die aan de enquête deelnamen.

Het is in feite vrij gemakkelijk de onderwijsuitgaven — ik denk nu aan hoger onderwijs — niet te laten oplopen als men geen heilige huisjes respecteert. Men kan de drempel van toelating tot de universiteit verhogen door bijv. op bepaalde eindexamencijfers te insisteren en men krijgt dan, zoals de ervaring in Engeland leert, betere studenten en daarmee ook minder afval. Het aantal doctorandi zou wellicht met 20 pCt. verminderen, maar dit zou naar ik voorspel geen enkel effect op de economische groeivoet hebben. Een strenge propaedeutische na het eerste jaar van studie, mits men daarna het recht krijgt om de grondstoffen van sub-normale kwaliteit te verwijderen, is een alternatief, maar wel een duurdere methode. Vrijwel een ieder schijnt het erover eens te zijn dat het voor zeg 75 pCt. van de studenten in de meeste faculteiten beter zou zijn indien zij slechts een vierjarige opleiding kregen en daarna met een kandidaatsexamen of graad van baccalaureus aan de maatschappij werden afgeleverd. Ook dit is niet moeilijk, indien men

slechts hen die tenminste het *judicium* „ruim voldoende” (7) halen bij het kandidaatsexamen tot de verdere studie toelaat. Wij moeten ons niet blindstaren op het belang van universitair onderwijs. Ik heb eens gezegd (op het forum ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan van de N.E.H.) dat de naoorlogse industriële ontwikkeling in Nederland in hoofdzaak gedragen is door het snel toegenomen aantal L.T.S.-ers en H.T.S.-ers. Zij zijn in mijn opvatting degenen geweest, die nieuwe bedrijven hebben gesticht en niet de ingenieurs, die zich voornamelijk in de grootbedrijven hebben opgeborgen. Voor bovenstaande stelling heb ik geen bewijs (ook ingenieurs bij grootbedrijven hebben uiteraard hun steentje geleverd tot de economische groei), maar ik heb ze gemaakt om een ambtelijke instantie op te wekken deze kwestie eens uit te zoeken.

Mij staat nog een drastischer verandering van het onderwijssysteem voor ogen. Ik zou de universiteiten willen reserveren voor de doctorale studie en allerlei semi-hoger onderwijsinstellingen uitbouwen tot instituten, die de graad van baccalaureus verschaffen aan succesvolle leerlingen. De H.T.S.-en zouden deze functie voor de meeste studierichtingen in Delft en Eindhoven kunnen vervullen, de M.O.-opleidingen zouden voor de talen en wiskunde dit zeeffproces kunnen overnemen, de scholen voor maatschappelijk werk idem voor sociologie en psychologie, Nijenrode bijv. plus de hogere handelsscholen, die in de maak zijn, voor de economie en de journalistenschool voor de politicologie. Niet-westerse studies zouden geheel een doctoraal karakter krijgen omdat een zekere rijpheid en begrip van de eigen beschaving voorwaarden zijn voor het zich begeven op het terrein van andere culturen.

De hier geschetste opzet zou naar het mij lijkt goedkoper zijn dan het thans vigerende systeem en ook ons onderwijs een meer praktische inslag geven dan het nu bezit. Tot de universitaire studie zouden slechts worden toegelaten zij, die het baccalaureaat op een zodanige wijze hebben gehaald, dat zij inderdaad van een verdieping op hun vakgebied zouden profiteren. Ook van deze oplossing meen ik niet dat ze voorlopig haalbaar is, maar ze heeft het voordeel dat althans een aantal semi-hoger onderwijsinstituten hun status zouden zien verhoogd en de daarbij betrokkenen dit zouden toejuichen.

Wetenschappelijk onderzoek

Hierbij aansluitend wil ik nog een onderwerp aanroeren, dat nauw met onderwijs verbonden is en waarbij een zekere scepsis een kardinale deugd schijnt. Ik bedoel uitgaven voor research en ontwikkeling (R & O), waarvan vrijwel een ieder de noodzaak erkent ten behoeve van de toekomstige economische groei. Hier te lande ³⁾ wordt het grootste deel van het onderzoek verricht door grootbedrijven en voornamelijk door de „Grote Vijf”. Men mag wel aannemen dat dergelijk spuurwerk winstgevend is, al heeft een ingewijde gezegd, dat de helft van de uitgaven voor dit doel verspilling vormt, maar dat men vóórdat het geld is uitgegeven helaas niet weet welke helft. In een boek over de oorzaken van de technische vooruitgang bij Dupont de Nemours ⁴⁾ vindt men overigens de conclusie, dat de uitgaven voor onderzoek slechts een minimale bijdrage tot het resultaat van de onder-

³⁾ C.B.S.: *Spuur- en ontwikkelingswerk in Nederland 1959*, Zeist 1961.

⁴⁾ S. Hollander: *The Sources of Increased Efficiency: A Study of Du Pont Rayon Plants*, Cambridge, Mass., 1965.

neming hebben geleverd. De meeste verbeteringen, die tot een stijgende produktiviteit van arbeid en kapitaal hebben geleid, werden al doende gevonden. Deze uitkomst verklaart m.i. eveneens, waarom in tal van branches, waarin het kleinbedrijf overheerst, een behoorlijke groei-grad wordt bereikt hoewel praktisch niets voor onderzoek wordt uitgetrokken.

Hoe moet de overheid echter gelden voor dit doel alloceren? En welke bedragen dienen voor puur theoretisch en toegepast onderzoek plus ontwikkelingswerk zoals nieuwe werkwijzen te worden besteed? Een klein land als Nederland moet zich volgens mij niet spiegelen aan de landen, die momenteel relatief hoge percentages van hun nationaal produkt besteden voor R & O ⁵⁾. Zij doen dit voor militaire doeleinden (vooral op het terrein van de ruimtevaart, brar.dstcffen en elektronica) en er zijn geen aanwijzingen dat zulke uitgaven veel spreideffect hebben op de civiele economie. Hebben Shell en Philips bijv. toch niet van de resultaten van deze arbeid uit publikaties en anderszins geprofiteerd, ook al waren ze niet direct bij het speurwerk betrokken? Voor Engeland is meermalen gesuggereerd, dat teveel mensen in R & O zijn opgehoopt, die meer effectief in de directe produktie hadden kunnen worden aangewend. De Amerikaanse fysicus E. Teller heeft gezegd, dat in zijn land teveel fondsen vloeien naar puur theoretisch en onvoldoende naar toegepast onderzoek, zodat ook slechts tweede-rangskrachten worden aange-trokken tot de laatste vorm. Voor het moment is dit terrein vrij onoverzichtelijk, behalve dat er onder de auspiciën van internationale organisaties door zogeheten experts allerlei noodkreten worden aangeheven over vermeende achterstanden, zonder dat gestreefd wordt naar een kwantificering van het nut van meer onderzoek ⁶⁾.

Door C. Kaysen ⁷⁾ is althans een poging gedaan om de uitgaven voor fundamenteel onderzoek (dat door de overheid wordt gefinancierd) te wegen op hun eventuele bijdrage tot de militaire, economische en menselijke potentie van de Verenigde Staten. Hij ontwikkelt een eenvoudige formule volgens welke de distributie van fondsen voor theoretisch onderzoek dient plaats te vinden op grond van de huidige voorraad van wetenschapsbeoefenaars en de stroom van nieuwe doctores op elk gebied en constateert dat deze de reële verdeling, zoals die in 1960 en 1962 geschiedde, vrij aardig weergeeft. Afgezien van enige organisatorische veranderingen, die hij voorstelt, neemt hij in feite aan dat de tegenwoordige distributie een zekere ratio bezit en vooral wordt bepaald door de schaarste van personen met de noodzakelijke bekwaamheden voor dit soort van werk.

Mijn economisch geweten is niet bevredigd met een dergelijke gevolgtrekking en ik meen dat *a priori* ook op dit gebied een optimale verdeling moet bestaan, gegeven bepaalde doelstellingen van economische groei en de beschikbaarheid van deskundigen op verschillend terrein. De idee dat men een zo goed mogelijk resultaat mag verwachten op grond van de stokpaardjes of als men wil redelijke argumenten van gegadigden op dit punt, wil er bij mij niet in. Het komt mij voor dat ook hier verfijnde economische planning op lange termijn geboden is, waarna in overleg met de betreffende bedrijfstakken en sectoren blijkt waar knelpunten zullen optreden en voor welke aspecten nader onderzoek gewenst lijkt. Men begrijpe mij niet verkeerd: bij bepaalde vormen van hoger onderwijs hoort onderzoek of methodiek van onderzoek, zoals water bij een eend, maar het schijnt soms mode om research te noemen, wanneer het eenvoudig gaat om bijhouden

van de literatuur. Ik hoop van harte, dat de commissie voor het wetenschapsbeleid, die onlangs is ingesteld, met nieuwe criteria uit de bus komt, omdat ik thans de indruk heb (o.a. gebaseerd op de lezing van de Z.W.O.-rapporten), dat er in deze zaak geen lijn zit. Ons kleine landje kan zich niet veroorloven op elk gebied onderzoek te plegen en dus lijkt het voor de hand te liggen dat speciaal ten behoeve van de toekomstige economische groei en exportpositie ⁸⁾ gelden voor onderzoek worden verdeeld tussen theoretisch, toegepast en ontwikkelingswerk. Nogmaals, ik meen dat eerst maatstaven onafhankelijk van de deskundigen behoren te worden vastgesteld en ik zie niet anders als economische criteria, die hierbij de basis moeten verschaffen. Daarna kan men met belanghebbenden gaan praten over de inhoud van de R & O, die moet worden verricht.

NOG enige opmerkingen om mijn verhaal af te ronden. De evolutie van het onderwijs van huisindustrie tot grootbedrijf maakt het m.i. noodzakelijk de interne en externe efficiency aan economische maatstaven te toetsen. De interne efficiency wordt gediend door precieze doelstellingen te formuleren over wat men bereiken wil en dan te verzekeren dat met zo weinig mogelijk middelen en een zo gering mogelijke afval het beoogde wordt verkregen. De produktiefunctie van het onderwijs ligt niet vast. Men moet er principieel van uitgaan, dat door veranderingen nu of straks in de inbreng van kapitaal en arbeid hetzelfde of een beter resultaat kan worden bereikt. Bij de externe efficiency behoort te worden gelet op de behoeften van de maatschappij aan geschoolde arbeidskrachten in ruime zin. Ook dit doel is beweeglijk en vereist dus voortdurend kwalitatieve en kwantitatieve veranderingen in het productieproces. Beide oogmerken zouden naar mijn mening gemakkelijker dan thans kunnen worden verwezenlijkt, indien kostbewustzijn en rentabiliteitsberekening in het schoolbedrijf werden geïncorporeerd, maar ik acht dit geen eenvoudige opgave. De soevereiniteit van de consument is momenteel naar mijn smaak een lege frase, omdat de deelnemers aan het onderwijs praktisch alle diensten gratis ontvangen.

Mijn artikelen mogen worden beschouwd als een proeve van hardop denken ten einde mijn collegae-economen op te wekken hun tanden mede te beproeven op deze materie. Hoewel geen nuttigheidsfanaticus, is het mijn overtuiging dat in de nabije toekomst een flinke dosis economisch denken nodig is om aan de eisen, die aan het onderwijs gesteld zullen worden, als gevolg van de „kennis-explosie”, te voldoen.

Voorshotsen.

W. BRAND.

⁵⁾ Zie o.a. C. Freeman en A. Young: *The Research and Development Effort*, O.E.S.O., Parijs 1965.

⁶⁾ Ik denk hierbij aan de volgende O.E.S.O.-publikaties: *Fundamental research and the policies of government*, Parijs 1966; *The social sciences and the policies of government*, Parijs 1966; *Government and allocation of resources to science*, Parijs 1966 en *Government and technical innovation*, Parijs 1966, die naar mijn smaak niet van hoog gehalte zijn.

⁷⁾ *Basic Research and National Goals*, Minerva, volume IV, no. 2, winter 1966, blz. 254-272.

⁸⁾ In de volgende artikelen: W. Gruber, D. Mehta en R. Vernon: *The R & D Factor in International Trade and International Investment of United States Industries* (blz. 20-37) en D. B. Keesing: *The Impact of Research and Development on United States Trade* (blz. 38-48), schijnt althans voor de Verenigde Staten het verband tussen wetenschappelijk onderzoek en „export performance” wel te zijn aangetoond.

Indonesia's dilemma

Economic development and foreign policy in developing countries: harmony or conflict? *

THE members of the Tokyo Club, Indonesia's Western creditors and Japan, met in Scheveningen from 19-21 June to review the performance of the Suharto government since their last session five months ago. At the February meeting in Amsterdam the Club had already approved the economic policy measures taken by the new government and had finally agreed to provide, on a bilateral basis, credits about US\$ 200 million for 1967. Negotiations had been completed successfully for the major portion of the new credits by the time the group met again this month, so this time they merely expressed satisfaction with the progress of the Indonesian economy in recent months and endorsed their offer, now effective around US\$ 188 million. Indonesia needs between US\$ 200-250 million.

Everything had gone off smoothly, yet it could have been otherwise. The month of May had ended with a sharp deterioration of the situation in the Middle East and by first of June a full-scale war was in progress between Israel and several Arab nations. The conflict was fraught with dangers for Indonesia. Once again it was possible to *visualize a developing nation* faced with conflicting objectives in the determination of its foreign policy and in measures designed to promote economic development.

In the past, Indonesia has tended to support the Arab world, whose peoples, like the majority of Indonesians, profess the Islamic faith. During the time of the Suez crisis in 1956, for example, Indonesia supported Egypt although no troops or ships were sent to assist Nasser against Israel. Till today Indonesia does not recognize Israel. On the other hand, in the days prior to the outbreak of the fighting it was reported that the United States and Japan, along with nine other maritime nations had „substantially endorsed” the sending of an international task force to the Strait of Tiran to guarantee the rights of free passage for all nations. This may have been a completely unfounded rumour but for Indonesia it indicated the nature of her dilemma: the U.S. and Japan had already agreed to provide some 60 per cent of the \$ 200 million of new credits.

Foreign Minister Malik, moved cautiously. Before the fighting broke out, he had expressed a hope that the Arab-Israeli dispute could be settled amicably through the United Nations. Later, when the nations were at war he favoured a rapid end to the conflict and supported peaceful settlement. On the other hand, the Indonesian government did express its support for the Arab cause and maintained that the United Arab Republic's action in the Gulf of Aqaba was fully justified.

The war in the Middle East is now over. Indonesia did have to take a firm stand one way or the other. But the dilemma inherent in that crisis serves as a useful point to consider two aspects of the new government's present policies in the economic and political spheres.

The demands of economic policy

There is one area in which the Suharto government may find that its economic and foreign policies are in conflict. Certain constraints may be imposed on the conduct of foreign policy by the necessity of obtaining foreign assistance for its stabilization programme. Here we are implying that foreign policy is geared to the demands of economic policy, but it is also possible that the position is reversed as has been the case in Indonesia in the past.

A key-note of the post-coup government's attitude to its economic problems has been its insistence that the stabilization programme cannot be implemented without foreign aid. Aid is one way of financing imports but the most important source should be the foreign exchange earned from exports. An import programme of some \$ 650 million was designed in 1962 as an indication of the foreign exchange which Indonesia would require for a minimum amount of consumer goods, and for raw materials, spare part and capital equipment merely to get existing factories operating efficiently again. This programme made no allowance for the establishment of new factories which would also require foreign exchange for raw materials and spare parts even if the machinery were provided by foreign investors. We should therefore regard \$ 650 million as a minimum for Indonesia's needs and if the country does develop increasing amounts of foreign exchange will be essential.

The Suharto government announced its two year rehabilitation and stabilization programme in August 1966 and the foreign exchange component has been estimated to be close to the \$ 650 million mark. Besides the foreign exchange required for imports, Indonesia also has to repay a debt totalling \$ 2.3 billion. Originally, Indonesia was scheduled to pay \$ 530 million in 1965/66 and \$ 270 million in 1967. The total amount of foreign exchange required for each of the years 1966 and 1967 for imports and debt repayment would have been around \$ 900 million. The fact that both the Tokyo Club members and the Soviet Union agreed on a moratorium and rescheduling of debts to 1969 helps, but this merely postpones the day of reckoning. Only if Indonesia uses the breathing space granted by the creditor nations to start developing the country's economy will the government show its serious intentions to finance its own import requirements and foreign debts. The export sector certainly provides some of the exchange needed but the prospects for this source of income are not favourable in the short run.

* Zie ook „Some aspects of Indonesia's foreign exchange problem”, *E.-S.B.*, 21 juni jl., blz. 644-648.

Export prospects

Rubber is Indonesia's major export earner, contributing some 50 to 60 per cent of total foreign exchange earnings in most years. Since independence, rubber production from the plantations has been falling steadily. Between 1952 and 1965 it fell by 70,000 tons or by about 25 per cent. By contrast, the output of rubber from smallholdings owned by the Indonesian peasants has shown no tendency to decline throughout the period although there have been sharp fluctuations from year to year. Exports of smallholders rubber in 1959, the highest for the decade apart from the Korean boom, were 470,000 tons, compared with 490,000 tons in 1965. Total exports of rubber from Indonesia fell by 50,000 tons between 1952 and 1965. Rubber exports from Malaysia, by contrast, have risen steadily since the Second World War and in 1966 were 928,518 tons compared with 605,346 tons in 1951 and 708,377 tons in 1960. Malaysia's performance has been due to the success of her replanting programme. For Indonesia, little new rubber has been planted on estates over the past 15 years, so that even if the new government encourages replanting on its own and foreign estates it will take some six years before the new trees start to yield later. On the other hand, there is considerable evidence that the smallholders have been planting new areas since independence but the exact amount of such planting is unknown.

Even under the most favourable circumstances, we can only expect the volume of total rubber exports from Indonesia to remain at the levels of the past three years. But this means that if world rubber prices continue their downward trend, stability in volume can only mean a decline in the value of rubber exports. And there is every reason to believe that prices will in fact decline in the coming years.

Petroleum and petroleum products are Indonesia's second major export. The production and exports of crude

oil increased considerably between 1950 and 1963, while the production of refined products stagnated between 1954 and 1961 and fell by 23 per cent from 1961 to 1964. Total exports petroleum products were at a peak in 1965, however, because the rise in the export of crude was sufficient to offset the decline in the export of refined products.

The three major oil companies in Indonesia to 1965 were Shell, Stanvac and Caltex, then the government took over Shell. Caltex did not become an important producer until the post-war period but it soon came to dominate the oil producing sector. All of the oil produced by Caltex is exported as crude because, unlike the two other major companies, it has no refinery of its own in Indonesia. Caltex was able to increase its production of crude over the past fifteen years because its wells did not come into production until the late thirties, whereas both Shell and Stanvac faced declining outputs towards the end of the fifties because their wells were becoming exhausted.

No Indonesian government in the period between 1950 and 1965 was politically strong enough to grant the oil companies new concession areas to explore for oil (the agreements signed in Tokyo for new exploration remained a dead-letter because of confrontation). In the immediate future Caltex can be expected to increase its production sufficiently to offset further declines in output and exports from the Stanvac and ex-Shell fields. But Caltex also requires new concession areas soon otherwise its output will eventually start to fall.

The new government is anxious to encourage foreign investors to search for oil so it is possible that within a year or two survey teams will be active again. Even so, it is quite unlikely that Indonesia's foreign exchange earnings will benefit significantly over the next five years if new wells are in fact discovered.

Tin exports have fallen considerably since 1960 largely because of a failure of the companies to keep equipment in good order. Apparently, Indonesia's reserves of tin ore are adequate but new investment in machinery is essential if output is to be increased. As in the case of rubber and oil, however, the fruits from the new investment will not be forthcoming for several years.

The same applies to exports of palm oil, tea, tobacco and coffee. Investment in new planting and spare parts for processing machinery is necessary if the exchange earnings from these products are to reverse the downward trend of more recent years in most cases. Moreover, an increase in the volume of several of these products will be required to offset the tendency for the world prices to fall. Timber exports have the brightest prospects in the short run mainly because of the interest shown by the Japanese. Exports of timber could well add quite a lot to foreign exchange earnings in the next three or four years, but hardly sufficient to offset the adverse effects from other products. Note particularly that the new investment required to put other products on their feet again will doubtless include a foreign exchange component and will cause a strain on the already over-burdened export sector.

Indonesia could become an important source of bauxite, manganese, nickel and copper, but reserves of these minerals are unknown and a large amount of investment will be necessary for both exploration and, if substantial deposits are found, for exploitation. With luck, Indonesia may be able to attract such companies as Freeport Sulphur which has already contracted to search for copper in West

(I.M.)

**EERSTE
TUSSENTIJD
BERICHT**

Interunie

Vraag een exemplaar
van dit zojuist
verschenen tussentijds
bericht bij uw bankier
of commissionair of
zend een briefkaart
aan Interunie.

N.V. Internationale Beleggings Unie
„Interunie”, Postbus 617, Den Haag.

Irian. But again, even if reserves are found and foreign companies are willing to exploit them it is unlikely that mineral exports from such sources will add much to foreign exchange earnings until well into the seventies.

Total foreign exchange earnings from exports in 1964 were around \$ 560 million if we take earnings from oil net of imports required by the petroleum industry and dividends paid by that industry. If our assessment of the short-run capacity of the export sector is realistic, this figure will not be surpassed at least until the early seventies, if then.

Conflicting economic and foreign policies?

Clearly, Indonesia's exports are inadequate to cover import requirements of \$ 650 million earlier, let alone debt repayment as well. This explains why the Indonesian government waited patiently at Tokyo in September and Paris in December 1966 while the Western nations and Japan considered what to do about their outstanding debts from Indonesia. It was not until February this year that the Suharto government got what it was really after: more credit, to the value of \$ 200 million.

The last time that Indonesia was offered such an amount was in 1963 and there are striking similarities between that period and today. In May 1963 the Indonesian government announced a stabilization programme which provided for (i) increased prices for such government services as electricity, water, and transportation, (ii) a change in the exchange rate as an incentive to exporters, (iii) decentralization of mechanism. In all respects, the government of acting President Suharto has done much the same since its first major economic measures in October 1966. The May 1963 reform received the stamp of approval of the International Monetary Fund and a stand-by loan of \$ 50 million was granted by the IMF in July. More important, the Western nations were favourably impressed with the 1963 programme and there was every likelihood that when a group of Western countries met in Paris in September a loan of \$ 250 million would be offered. In fact, the success of the May reform was entirely dependent on consortium aid.

Came September and with it the formation of Malaysia and the severance of diplomatic relations between Indonesia and the new state. Confrontation followed, the Western consortium did not meet in Paris and the IMF loan was suspended. The Indonesian Prime Minister at that time had been aware of the Malaysian „cloud on the horizon” when the reforms had been introduced in May. He had gambled and lost. In this case, the demands of foreign policy had taken precedence over an attempt at economic development; regardless of whether the economic measures enacted were adequate for the task.

The Suharto government has, like its predecessor in 1963, taken the line that Indonesia cannot overcome its economic difficulties without foreign assistance. As in 1963, the IMF has approved of the government's recent policies, and might even have assisted in their formulation. The West has also agreed to help and this time the Indonesian government has already received some of the credit offered. It appears that for this year at least Indonesia is out of the wood as far as foreign assistance can help. But, as we have seen, the export sector will be unable to carry the burden of a stabilization programme for some years to come. *The question is, therefore: are there any issues in the field of foreign policy which might place Indonesia on the wrong side of the fence to her Western creditors.*

We have used the Arab-Israeli conflict merely to draw attention to Indonesia's dilemma in her relations with the West should she decide to continue to depend on aid. There are always unknowns in the field of foreign policy (in fact, when we began writing this article the Middle East crisis seemed but a very vague threat).

Indonesia is acting under the assumption that foreign assistance will be essential for the success of economic progress for some years to come. If this is so, can Indonesia be a „good boy” throughout that period as far as the West is concerned? This issue is not faced by Indonesia alone. India and Pakistan went to war in 1963 and thereby forfeited American aid for several years. And now, Egypt has been cut off from United States assistance. If these nations are to develop and if they wish to get foreign aid must they forego foreign policies which they may consider to be in the „national interest” if such policies are likely to alienate their Western benefactors? What latitude would the benefactors allow? One report had it that Australia was prepared to send one of its ships to demonstrate its support of the maritime powers in their attempt to keep open the Strait of Tiran. Indonesian government remained in the background during this issue but maybe there is another which will induce it to act contrary to the dictates of its economic policies.

The constraint which development financed by outside powers imposes on the foreign policy of the recipient may be such that eventually the aid becomes unacceptable. (And we should remember that a government may be forced to act contrary to its own wishes because of internal pressures). We would venture to add that this matter is not as straight-forward as it may seem. Both South Korea and the Philippines have troops in South Vietnam and neither can really afford such a commitment. But because their foreign „adventure” is in a cause acceptable to the major donor of aid there are no penalties.

We are therefore forced to ask ourselves whether Indonesia would go it alone if the nation's leaders decided to pursue a foreign policy in opposition to aid-giving countries. Even with aid, it may well be that the demands of development require a rather autocratic government. If Indonesia were to attempt development without aid and with the low earning capacity of the export sector in relation to requirements, the indications are that only a very powerful government could pull it off. Admittedly these may well be the idle thoughts of those who profess the „dismal science”, but we do submit that they are worthy of consideration long after the present crisis in the Middle East has been resolved.

Bundoora, and Canberra.
27 June 1967.

K. D. THOMAS.
Jusuf PANGLAYKIM.

(I.M.)

Het kwantitatieve luister- en kijkonderzoek in Nederland

Dit artikel behandelt de historie, de functie en de werking van dat onderzoek, waarbij aantallen radioluisteraars en televisiekijkers worden gemeten. Niet gesproken wordt over de pretest-methoden van programma's en het posttesten van uitzendingen. De andere tak van het etheronderzoek: de fundamentele communicatieresearch, wordt alleen besproken voor zover daarin tevens kwantitatief onderzoek voorkomt.

De geschiedenis

DE ontwikkeling van het radio- en televisie-onderzoek moet men uiteraard zien tegen de achtergrond van de historie van de radio en televisie zelve. Men kan drie perioden onderscheiden (zie overzicht op blz. 756). De eerste periode in het Nederlandse etheronderzoek — lopende tot 1953 — kenmerkt zich door haar onderontwikkelde vormen. Vandaar dat ik zo vrij ben die periode de benaming van prehistorie te geven. De tweede periode — van 1953 tot 1964 — kenmerkt zich door geslaagde en niet-geslaagde commerciële aanvallen op de bestaande omroepinstellingen. Er zijn enige grote onderzoeken van commerciële zijde, die speciaal de omroep betreffen. De Hilversumse organisaties maken een begin met geïntegreerd opgezette communicatieresearch.

De moderne tijd begint in 1965; het is het tijdperk dat de commercie in de omroep doorbreekt. Er komen twee popzenders bij — Hilversum III en Radio Dolfijn — die ieder op eigen wijze de formule van Radio Veronica min of meer nabootsen. Voor Hilversum III heeft de NRU-NTS-researchstaf daartoe een speciale studie van de plaats in de ether van onze „nationale piraat” verricht. Het uitblijven van reclame in de radio is geen principiële zaak, maar een kwestie van onenigheid over het systeem van inpassing tussen de programma's. In deze moderne periode staan de Nederlandse onderzoeksmethoden op internationaal niveau met een overvloed van gegevens op alle gebied (behalve de fundamentele communicatieresearch).

De *conclusie* die men uit deze ontwikkeling kan trekken, luidt dat de commercialiteit veel terrein heeft gewonnen, zowel in de ether, door toepassing van reclame en het brengen van veel popmuziek, als ook op het gebied van het onderzoek. Deze terreinwinst is veroverd op een „establishment”-houding van de oude instanties. Het „publiek” toonde zich over de modernisering der uitzendingen ex ante ongeïnteresseerd en ex post zelfs wel eens enthousiast.

De problematiek van de communicatie

Technisch gesproken is de communicatie van de omroep slechts eenzijdig werkzaam; zij gaat uit van de zender, de communicator, en is gericht op de ontvangers, het publiek of bepaalde groepen in het publiek. Zoals bij alle communicatie zijn er evenwel ook hier talrijke kanalen langs welke de ontvangers reageren op wat zij te horen en te zien krijgen. In het volgende overzicht heb ik enige van die „retourmedia” opgesomd:

Schema van spontane retourmedia in het ethercommunicatie-proces

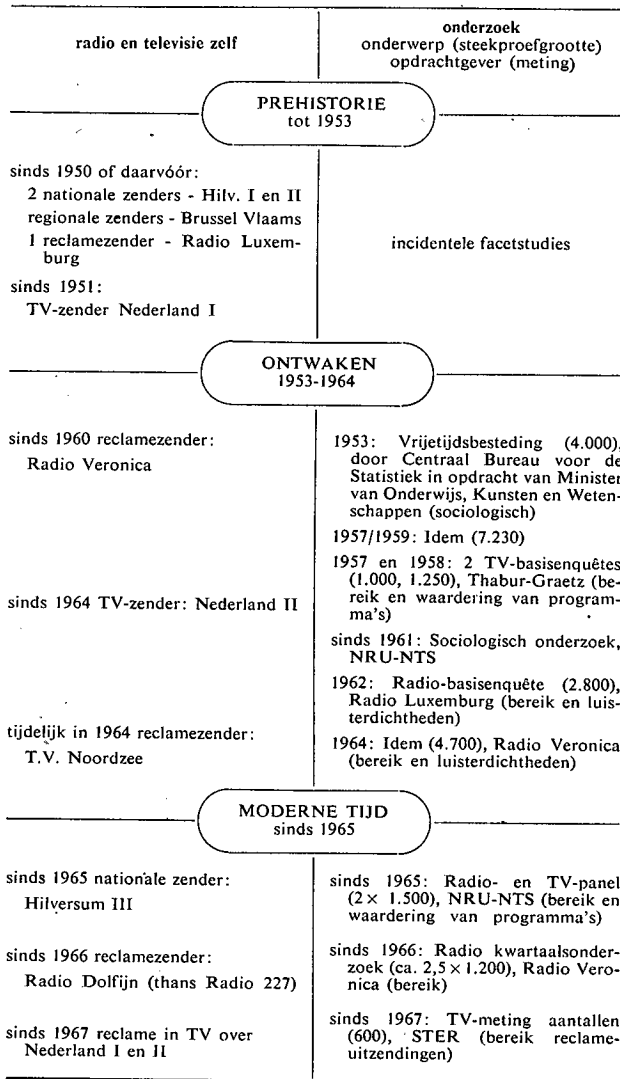
Zenders	Retourmedia	Ontvangers
omroeporganisaties (en commerciële zenders)	milieu in „Hilversum” brieven van luisteraars en kijkers critici in de pers ingezonden stukken in de pers de verenigingskanalen aantallen lidmaatschappen	luisteraars en kijkers
adverteerders	milieu, vakkringen critici in reclame-vakpers distributiekkanalen en vertegenwoordigers aankopen van het geadvertende artikel	

De „Hilversumse” organisaties hanteren op systematische wijze deze „feedback”. Zo maakt men er gedegen studies van de brievenpost; men reageert op het geschrevene in de pers en op dat wat men verneemt uit de eigen (verenigings)organisatie. Soms promoveert er iemand op het desbetreffende materiaal! Het informele Hilversumse milieu schijnt een belangrijk retourmedium te zijn, in die zin dat functionarissen die verantwoordelijk zijn voor de samenstelling van programma's zich er veel aan gelegen laten liggen. Daarnaast is het zonneklaar dat men de ontwikkeling van het aantal leden nauwlettend volgt, niet alleen omdat de leden een belangrijke bron van inkomsten zijn, maar voornamelijk omdat hun aantal een criterium is voor de hoeveelheid zendtijd die men toegewezen krijgt.

Deze spontane retourmedia hebben één duidelijk gebrek, t.w. zij zijn alle eenzijdig; de een is dat meer, de ander minder. Het belangrijke retourmedium van het Hilversumse milieu lijkt mij bijzonder eenzijdig; de aantallen lidmaatschappen zijn meer objectieve graadmeters van de wensen van de ontvangers. Het moet voor de samenstellers van programma's moeilijk zijn uit al deze informatie een onvertekend beeld te krijgen van de mening en houding van het publiek. De opzeggingen en toetredingen als lid geven nog de meest onvertekende indruk van de waardering door het publiek van de programma's. Voor de adverteerders zijn de aantallen aankopen hiermede te vergelijken. (Tot goed begrip zij opgemerkt dat het mij er niet om gaat dat de zenders zonder meer de „volkswil” volgen. Het gaat mij er alleen om op welke wijze de communicatoren de informatie verkrijgen over hun tegenspelers in het communicatiespel).

De eenzijdigheid van bovengenoemde retourmedia is toe te schrijven aan de omstandigheid dat zij de informatie

Overzicht van de geschiedenis van het radio- en televisieonderzoek in Nederland

zeven of richten (critici, Hilversums milieu, ingezonden stukken, resp. distributiekkanalen) dan wel dat ze een te beperkte getalsinformatie geven (lidmaatschappen resp. aankopen). Een „commercial” met een boodschap die tot kopen aanspoort, kan immers heel goed overgekomen zijn maar pas leiden tot aankopen na verloop van tijd. De huidige verkoopcijfers geven dan geen goede indruk van het effect. De informatie-overdracht via retourmedia die het ideaal van een objectieve weergave benadert, is soms wel aanwezig. In het bijzonder is dat het geval bij de Amerikaanse informatiezenders die hun programma's samenstellen op grond van de telefonische aanvragen die zij binnenkrijgen. Het doel van de zender valt hier samen met de wensen van de ontvangers; daarom is dit een vorm van wederzijdse informatie-overdracht die *per definitie* leidt tot een goede communicatie. Iets dergelijks ziet men in de uitgesproken commerciële sfeer der grammofoonplatenindustrie. De zgn. „toppers” worden bepaald op grond van regelmatig onderzoek van de aantallen verkopen aan de platendetailhandel. Door de toppers te draaien voldoet een pop-zender aan de wensen van het publiek. De meest verkochte platen worden het meest gedraaid. Een vorm van democratie die werkt zonder

vertegenwoordigende lichamen (er schijnen overigens wel „pressure-persons” op te treden!).

Evenwel, de belangrijkste methode om de wensen en meningen van de ontvangers nauwkeurig en onvertekend te leren kennen, is de steekproefenquête onder het publiek. Het is de enige techniek die een „ongezeeft” beeld kan geven van het gedrag van heel het publiek, de tegenspelers.

Bij de opzet van onderzoeken naar luister- en kijkgedrag staan twee overwegingen tegenover elkaar: enerzijds zijn er talloze gegevens die men kan verzamelen, aan de andere kant is er de behoefte aan eenvoudig aansprekende cijfers. Als onderzoeker dient men daarom goed te onderscheiden volgens welke dimensies de metingen moeten worden uitgevoerd. Deze dimensies zijn van velerlei aard, zoals uit bijgaand — niet uitputtend — overzicht blijkt.

Overzicht van de dimensies welke bij radio- en televisieonderzoek van belang zijn

Onderwerp:	feiten, meningen, houdingen
Teleenheid:	personen, huishoudingen, toestellen
Populatie:	het hele land, het gebied dat de zender bestrijkt, de bezitters van toestellen
Steekproefmethode:	aselect of quota, voorzorgen tegen non-response en andere uitval
Waarnemingsmethode:	panel of herhaalde ad hoc, schriftelijk of mondeling, herinnering of dagboek
Indelingen der populatie:	geslacht van de luisteraars, leeftijd, gebied, urbanisatiegraad, inkomen enz.
Zenders:	kanalen, stations, binnen- en buitenland, populaire en „serieuze” programma's
De tijd:	— seconden, minuten, uren, blokken, programma's — doublures tussen tijdsenheden op één dag, of tussen verschillende dagen — weekenddagen, werkdagen, seizoen, trend

In Nederland kennen we op het ogenblik de volgende grote continue metingen van aantallen luisteraars en kijkers.

Overzicht van de huidige continue metingen van aantallen luisteraars en kijkers in Nederland

Opdrachtgever	NRU-NTS	Radio Veronica	STER
Naam onderzoek	Continu-programma-onderzoek (C.P.O.)	Luisterkring	Intometer
Probleem/doel	Gedrag en waardering van luisteraars en kijkers	Aantallen luisteraars en kijkers	Aantallen ingeschakelde T.V.-toestellen
Uiteindelijke gebruikers	Programma-beleidsmensen	Adverteerders	Adverteerders
Medium	Radio en T.V.	Radio	T.V.
Waarnemingsmethode	Panel	Herhaalde enquête	Mechanisch met apparaat aan toestellen
Loopt sinds	januari 1965	januari 1966	januari 1967
Populatiebegrenzing	Personen-nationaal	Gezinnen-nationaal	T.V.-bezitters
Steekproefmethode	Quota	Aselect	Quota
Steekproefgrootte en teleenheid	Continu 2 x 1.500; één persoon van 15 jaar en ouder per gezin	3 à 4 x per jaar in 1.200 gezinnen; alle personen van 15 jaar en ouder	Continu 600 T.V.-toestellen
Waarnemings-eenheid	Programma	Halfuur	1 minuut

Bij de presentatie van de uitkomsten van dergelijke onderzoeken zijn twee elementen zeer belangrijk. Allereerst: geef zuivere definities van de gehanteerde begrippen, en in de tweede plaats: beleidsmensen zijn alleen geïnteresseerd in enkele eenvoudige centrale uitkomsten.

Wat het eerste betreft, er zijn talrijke vaagheden en moeilijkheden met betrekking tot de definitie van bijv. het „bereik” van een zender. Onder dit bereik kan men het beste verstaan: het netto aantal mensen dat gedurende een bepaalde periode eenmaal of meermalen naar de zender heeft geluisterd (gekeken). Uitgaande van de eenheid van tijd waarin het luistergedrag wordt geregistreerd, moet men namelijk bij combinaties van die eenheden netto cijfers en bruto cijfers onderscheiden. Is bijv. de eenheid van registratie een halfuur, dan is het bruto bereik van het tijdblok 9-12 uur: de optelling van de aantallen luisteraars in ieder halfuur in dat tijdblok; bepaalde personen worden dan dus tweemaal of meermalen geteld. Voor het netto bereik telt men deze quandupliceringen slechts eenmaal. Het ligt voor de hand om onder het bereik-zonder-meer dit netto bereik te verstaan.

Moeilijkheden ontstaan ook als men namen geeft aan proporties of percentages luisterende personen. Zo wordt de behandeling van de term kijkdichtheid m.i. onnodig ingewikkeld gemaakt door hem alleen te betrekken op de personen die behoren tot gezinnen waar een T.V.-toestel aanwezig is. Zolang het aantal gezinnen met een T.V.-toestel nog bij de helft van het totaal lag, was er nog iets te zeggen voor deze definitie. Nu evenwel ongeveer 85 pCt. van alle gezinnen T.V. heeft, is het beter om onder kijkdichtheid te verstaan het aantal personen dat kijkt in procenten van het totale aantal personen in Nederland.

Ook statistisch-theoretisch acht ik eerstgenoemde definitie minder juist. Als er voldoende personen, die geen T.V. bezitten, bij de burens of ergens anders naar de T.V. kijken, dan kan deze definitie leiden tot kijkdichtheden boven 100. Dit komt omdat in de noemer alleen het aantal dergenen die T.V. bezitten voorkomt. Het is theoretisch beter in de noemer van deze kans-breuk — want dat is de kijkdichtheid — alle „mogelijkheden” op te nemen. Daarom pleit ik voor een gebruik van de term „dichtheid” als slaande op de gehele bevolking. Betreft men het begrip op een andere basis, dan dient men dat er steeds duidelijk bij te zeggen, vooral ook omdat men dan hogere cijfers krijgt, hetgeen een geflatteerde indruk wekt.

Eenvoud in presentatie

De noodzaak van eenvoud in de presentatie blijkt uit de wijze waarop men over de uitkomsten spreekt. Daarbij komen alle verworvenheden van de beschrijvende statistiek aan bod. Maxima, gemiddelden, mediaanwaarden enz. spreken veel beter aan dan uitgebreide cijferreeën. Zo zijn een paar belangrijke uitkomsten van het Veronica - onderzoek:

- op bepaalde momenten bedraagt het aantal luisteraars van 15 jaar en ouder ongeveer één miljoen;
- meestal heeft Radio Veronica een hogere luisterdichtheid dan enige andere zender;
- gedurende de morgenuren van 9 tot 12 van maandag tot en met vrijdag is het netto bereik van Radio Veronica ruim één miljoen huisvrouwen, dat is een derde van het totale aantal huisvrouwen in Nederland.

Het NRU-NTS Continu Programma Onderzoek noteerde de hoogste kijkdichtheid gedurende 1966 voor het T.V.-programma van het huwelijk van Prinses Beatrix en

E.-S.B. 26-7-1967

Kijk op de kiezer

OOK Van Dam en Beishuizen zijn erin getuind; ook zij konden niet anders dan een wetenschappelijk-ingeblikt getuigenis geven van eigen voor-wetenschappelijke politieke apriori's¹⁾. Kruijt signaleert het al in zijn woordvooraf: de schrijvers gaan hier en daar verder dan de cijfers strikt toelaten. Maar dat is niet erg, aldus Kruijt, want ze geven de cijfers erbij. Inderdaad.

Drie processen op langere termijn spelen een belangrijke rol en zijn dan ook bij de verkiezingen tot uiting gekomen. De eerstgenoemde daarvan is de ontzuiling of deconfessionalisering (blz. 12). O ja?

Onder het hoofd „3-ontzuiling” op blz. 24 vinden we een overzicht van de stemmenpercentages van het protestantse blok als geheel van 1946 tot en met 1967. 1946: 23,6 pCt. en 1967: 20,9 pCt. Een achteruitgang dus van 2,7 pCt. in 21 jaar. Een structurele ontwikkeling? Nee, eerder een quantité négligeable: de P.v.d.A. zou haar verlies in 4 jaar (1963-1967: 4,4 pCt.) of in dezelfde periode (1946 - 1967: 4,7 pCt.) graag voor dit protestanten-decres willen inruilen. Deconfessionalisering?

De K.V.P.-ontwikkeling kan wellicht iets beter gebruikt worden om deze conclusie te rechtvaardigen. 1946: 30,8 pCt. en 1967: 26,5 pCt.; een verlies van 4,3 pCt. Dat lijkt al iets meer op het P.v.d.A.-cijfer. Maar moet de conclusie werkelijk deconfessionalisering zijn?

Ook hier blijkt niet primair de cijferconstatering, maar de kleur van de bril, die men op heeft, van doorslaggevende betekenis te zijn voor de getrokken conclusie. Wishful thinking van Van Dam en Beishuizen? Niet erg, zelfs noodzakelijk en bovendien onvermijdelijk.

Want waarom schrijf ik dit cursiefje? Echt niet, omdat ik in mijn wetenschappelijk bezig-zijn geschokt ben door deze dosis apriorisme bij Van Dam en Beishuizen, of omdat ik mijn hart vasthoud voor de wetenschappelijke neutraliteit. Want aprioristisch ben ik ook, en neutraliteit is, vanuit mijn apriori, steriliteit. Waarom dan wel? Omdat mijn premissen ten aanzien van politiek en confessie anders liggen, ten gevolge waarvan ik dezelfde constateringen door een andere bril bekijk. Vanuit mijn eigen apriori dus.

Zakelijkheid in de politiek? Akkoord. Maar het ideologisch (of confessioneel) engagement is niet te ontlopen. Wishful thinking is toegestaan (bovendien niet te vermijden), maar dient wel te worden signaleerd. Bij deze dan.

Venlo.

Drs. A. SCHOUTEN.

¹⁾ Drs. M. P. A. van Dam en Drs. J. Beishuizen: *Kijk op de kiezer*, N.V. Het Parool, Amsterdam 1967. Zie ook E.-S.B. van 28 juni 1967, blz. 663/4.

Prins Claus (94 pCt. van de toestelbezitters, dat is ruim 75 pCt. van de bevolking) en een waardering van 81 (op een schaal die loopt van 1 tot 100). Direct daarop volgde de voetbalwedstrijd Liverpool-Ajax met een kijkdichtheid van 90 pCt. (van de toestelbezitters) en een waardering van 83.

Dergelijke eenvoudige uitkomsten moeten in een goede presentatie naar voren worden gehaald; zij spreken op zichzelf boekdelen.

De uitwerking

Hoe is nu de ontvangst van deze cijfers in de omroepwereld (zoals deze in de pers naar voren komt) en in de pers zelf? Ter beantwoording van deze vraag heb ik een eenvoudige inhoudsanalyse uitgevoerd op de kranten die ik dagelijks lees — het betrof de *Nieuwe Rotterdamse Courant* en de *Nieuwe Haagse Courant* (hun verschillen zijn groter dan alleen de namen suggereren!), alsmede andere bladen die mij te hooi en te gras onder ogen kwamen. Ik verkreeg ongeveer 50 knipsels, veelal daterend uit de tweede helft van 1966. Het lapidaire karakter van dit „onderzoek” staat toe alleen enige ruwe indicaties te signaleren.

Het meest komt voor dat men de uitkomsten en cijfers louter in de vorm van nieuws overneemt (in ruim een kwart van de 50 knipsels was dit het geval). Het betreft veelal zeer saillante uitkomsten en overzichten van de meest beluisterde of meest geziene uitzendingen gedurende een bepaalde periode. Voorbeeld: koppen in *Revue der Reclame* van 17 september 1966: „Hilversum III drijft Radio Veronica vrijwel niet uit koers”, „Piraat-luisteraars: vooral jongeren en lagere welstandsgroepen”.

In een kwart van de knipsels bleken de cijfers invloed te hebben gehad op de houding (of het beleid) van een omroepautoriteit. Voorbeelden:

„Die middag van zondag 2 oktober was alles een nieuwtje. Er schakelden vele kijkers in op Ned. I; in totaal zat 26,2 procent van het kijkerstotaal (boven 15 jaar) aan de televisie. Dat betekent een kijkdichtheid van ruim anderhalf miljoen personen. „En dat noem ik veel, heel veel!” zegt de heer Schüttenhelm, NTS-voorzitter, „dat bewijst voor mij dat er sterke behoefte is aan televisie op zondagmiddag, althans in de wintermaanden” (N.H.C., 6 december 1966).

„Teleac zal van die herhalingen op zaterdagmorgen echter moeten afzien want de kijkdichtheid is miserabel en het nuttig effect uiterst gering” (Alg. Handelsblad, 28 augustus 1965).

Ziehier de functie van kijk- en luisteronderzoek als objectief retourmedium.

Indien een redacteur de onderzoekuitkomsten gebruikt voor de ondersteuning van een betoog, dan is er eveneens sprake van het „feedback”-karakter van de cijfers in het communicatieproces. Dit geldt onafhankelijk van de vraag of dat betoog op de uitkomsten is gebouwd dan wel dat de cijfers er „bij de

haren” zijn bijgesleept! Immers, misbruik is ook een vorm van gebruik! Dit indirecte gebruik van de uitkomsten kwam eveneens in ongeveer een kwart der knipsels voor. Het is moeilijk om hier korte aanhalingen te geven. Een voorbeeld is de Batman-affaire, het probleem van de uitwerking van geweldvertoning op het kijkende publiek. De desbetreffende auteurs maken veel van kijkcijfers gebruik.

Het vierde kwart der knipsels vormt een restgroep, waarin bijv. uitspraken voorkomen over de vrees van de dictatuur der cijfers bij de omroepautoriteiten. Deze vrees vloeit voort uit het gevaar van aantasting van de zeggenschap over het medium. Bij iedere uitbreiding van de onderzoekfaciliteiten hoort men dit geluid uit de Hilversumse hoek.

„Van de zijde van de werkgroep is met klem medegedeeld dat de uitkomsten van het onderzoek door de programmamakers niet als alleen zaligmakend, dus zeker niet als een dictaat zullen worden beschouwd” (N.R.C., 10 december 1964).

Helaas komt het ook voor dat men niet goed raad weet met onderzoekingen op grond van steekproeven; de onbekendheid met de steekproeftechniek blijkt uit bepaalde zinswendingen en gedachtengangen.

„Het is ons bekend, dat er nog altijd velen vrij sceptisch staan tegenover de resultaten van een dergelijke enquête. Het is niet mogelijk, zo hebben wij ook nu weer schamperend horen opmerken, uit een totaal aantal vraaggesprekken van 1.250, gegevens te verkrijgen welke als betrouwbaar aangenomen kunnen worden. Ofschoon wij dit scepticisme allerminst delen.” (A.B.R. in N.C.R.V.-gids, 16 augustus 1958).

Hoewel de luister- en kijkcijfers dus zeer verschillend worden gebruikt, is het verheugend dat ze steeds meer gaan meespelen in de oordeelsvorming. Ongetwijfeld zal de toepassing van de cijfers naar mate men ermede vertrouwd raakt nog worden uitgebreid en worden verbeterd. Al doende leert men!

De motor der commercie

Samenvattend zou ik de volgende conclusies willen trekken:

● De informatie die de omroepautoriteiten over het gedrag en de opinies van het etherpubliek ter beschikking staat, is zonder „field research” niet objectief.

● Het publiek en niet-deskundigen onderschatten nog vaak de betrouwbaarheid van de werking en de uitkomsten van steekproefonderzoekingen.

● De „officiële” omroepwereld betreft langzamerhand de uitkomsten van steekproefonderzoekingen bij de bepaling van het beleid. Dit leidt tot een programmabeleid dat beter rekening houdt met de behoeften van het publiek. De „commerciële” omroep is daarbij gangmaker geweest.

's-Gravenhage.

L. A. VAN DER LINDEN, ec. drs.

(I.M.)

N.V. SLAVENBURG'S BANK

Geld- en kapitaalmarkt

GELDMARKT

DE geldmarkt ontwikkelde zich in de afgelopen weken volgens een normaal patroon. Dank zij terugvloeiend bankpapier en een achteruitgang van 's Rijks kas, hoofdzakelijk als gevolg van de maandelijks uitkering aan de gemeenten, werden de liquiditeiten der banken versterkt. Deze middelen zijn gebruikt om een drastische vermindering in de bij de centrale bank opgenomen voorschotten in rekening-courant tot stand te brengen. De daling van de goud- en deviezenreserves hield verband met een verdere afwikkeling van op een vroeger tijdstip afgesloten dollarwaps. Ook hiervoor moest een deel van het toegestroomde geld worden gebruikt. De verruiming van de markt weerspiegelde zich in een daling van de daggeldrente tot 3½ pCt.

Het wachten is nu op de ultimo-stijging van de bankpapiercirculatie, waartegenover echter een tegenstroom staat van geld, dat door vakantiegangers wordt besteed en bij de banken terugkeert. De omvang van de ultimo-drainage kan daarom meevallen.

De kredietverlening der handelsbanken aan de particuliere sector bewoog zich in de periode januari/mei 1967 boven die in dezelfde periode van vorig jaar. De mutaties bedroegen resp. f. 776 mln. en f. 651 mln. of — uitgedrukt in een percentage van de stand per het einde van het jaar — 8,3 pCt. en 7,8 pCt. Van een inkrimping als gevolg van een stagnerende conjunctuur is dus nog geen sprake, al blijkt uit de cijfers per maand dat er zich in de stijging geen cumulatief effect aftekent. Opmerkelijk is het geringe aandeel van het middellange krediet. Dit ging slechts met f. 76 mln. omhoog tegen f. 211 mln. in het tijdvak januari/mei 1966. De kapitaalmarktbeleggingen hebben zich per saldo wat uitgebreid, al zijn er in diverse maanden verlagingen opgetreden. Dit beloop vindt plaats niet-tegenstaande het bedrag der aan handelsbanken toevertrouwde spaargelden zich goed houdt (in de hierbesproken periode in 1967 f. 430 mln., in 1966 f. 197 mln.). Het gebruik van deze middelen in het korte bedrijf is dus klaarblijkelijk nodig en waarschijnlijk ook voordeliger.

Bij het buitenlandse bedrijf krimpt het saldo van Vorderingen en schulden verder in. Eind mei 1967 was het nog maar f. 225 mln. Dit betekent niet dat de banken geen activiteit in het buitenland ontplooiën. Integendeel, de buitenlandse uitzettingen bedroegen f. 5.763 mln. Deze worden echter thans grotendeels gefinancierd met in het buitenland opgenomen middelen.

KAPITAALMARKT

OP de markt van de internationale leningen speelt ook ons land een rol. De Nederlandse banken treden sinds deze markt ontstond als lid op van het onderwriting syndicate of van de sellinggroup, al dan niet in de lening participierend, dus al dan niet risico nemend. Het merkwaardige van de thans aangekondigde dollarlening van de Chevron Overseas Finance Company, een dochter van de Standard Oil Company of California, beter bekend als Caltex, zodat het hier eigenlijk een Caltexlening betreft, is dat een Nederlandse instelling nl. de Amro-Bank leider van het syndicaat is.

In de organisatie van de markt voor internationale leningen ziet men steeds meer lijn komen. Van samenwerking ad hoc komt men steeds meer tot een continue coöperatie. Dit is bijv. het geval met een groep onder leiding van Morgan Guaranty Trust te New York, die samen met andere banken, waaronder in ons land Mees & Hope tot een clearing-systeem wil komen, waardoor de internationale handel in dollarobligaties soepeler zal kunnen gaan lopen. De Belgische Generale Bankmaatschappij (de nieuwe naam voor de Banque de la Société Générale), Kuhn Loeb, New York, de Private Bank and Trust Company te Zürich en de Amro-Bank zijn op een ander idee gekomen, nl. de oprichting van een groep genaamd Bondtrade, welke zich voorstelt gebruik te maken van het tijdsverschil tussen Europa en Amerika en daardoor de tijdsperiode voor de handel in dollarobligaties te verruimen.

Een geheel andere bankactiviteit, die eveneens op internationaal niveau wordt beoefend betreft het middellange krediet. De Algemene Bank Nederland heeft samen met Barclays Bank, Bank of America, Banca di Lavoro (Italië), Banque Nationale de Paris en de Dresdner Bank, de Société Financière Européenne opgericht, welke instelling o.a. leningen op lange en middellange termijn zal gaan verstrekken. De Banque Européenne de Crédit à Moyen Terme-B.E.C. te Brussel, een creatie van de Amro-Bank, Deutsche Bank, Midland Bank en Samuel Montague heeft tot doel middellang krediet op een termijn van 3,4, en 5 jaar, doorgaans in dollars, te verstrekken aan ondernemingen van internationale allure. Op het gebied van de financiering van afbetalingskrediet is opgericht Export Finance International „Exfinter” door Amro-Bank, Generale Bankmaatschappij, Deutsche Bank en Midland Bank. In korte tijd dus grote organisatorische activiteit, alles op het internationale vlak. De organisatie staat gereed; of de instellingen zullen groeien en bloeien hangt van de behoefte af.

KOERSSTAAT

Indexcijfers aandelen. (1953 = 100)	29 dec. 1966	H. & L. 1967	14 juli 1967	21 juli 1967
Algemeen	270	319 — 268	311	316
Internationale concerns	351	416 — 343	398	406
Industrie	269	324 — 270	320	324
Scheepvaart	108	121 — 107	118	118
Banken en verzekering	154	174 — 155	170	172
Handel enz.	138	159 — 138	155	154

Bron: A.N.P.-C.B.S., Prijscourant.

Aandelenkoersen a).

Philips	f. 78,70	f. 91,80	f. 98
Unilever, cert.	f. 86	f. 90,40	f. 90,40
Kon. Petroleum	f. 122,40	f. 128,30	f. 128,60
A.K.U.	f. 53,80	f. 54	f. 54,60
K.L.M.	f. 352	f. 373,50	f. 365
Hoogovens, n.r.c.	f. 55,60	f. 85,30	f. 88
E.M.S., nieuwe	—	f. 26,10	f. 25,80
Kon. Zout-Ketjen	463	699	720
Zwanenberg-Organon	f. 152,70	f. 174,75	f. 180
Robeco	f. 193	f. 209	f. 210,60

New York.

Dow Jones Industrials	786	882	910
-----------------------------	-----	-----	-----

Rentestand.

Langlopende staatsobligaties b)	6,43	6,28	6,23
Aandelen: internationales b) ..	5,0	.	.
lokales b)	5,1	.	.
Disconto driemaands schatkist- papier	5	4½	4½

a) Aangepast voor kapitaalwijzigingen.

b) Bron: Amsterdam-Rotterdam Bank.

C. D. JONGMAN.

Recente publikaties

Mees & Hope — R. Mees & Zoonen Assurantiën: Goederenvervoer per container, 67 blz.

In deze brochure is ernaar gestreefd het containervervoer te belichten vanuit het gezichtspunt van *alle* belanghebbenden, derhalve niet alleen van de vervoerders en de verladers, doch ook van de banken en de assuradeuren. Nadat in het eerste deel een algemeen overzicht wordt gegeven van de ontwikkeling van het containervervoer, wordt in het tweede deel nader aandacht besteed aan de juridische en organisatorische aspecten, verbonden aan deze vorm van transport.

Centraal Bureau voor de Statistiek: Belastingdruk in Nederland 1966. Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage 1967, 116 blz. + bijlagen, f. 10.

Deze publikatie geeft een volledig overzicht van alle in Nederland geheven rijks-, provinciale en gemeentelijke belastingen. Zo zijn vermeld: grondslagen en regelingen van de rijksbelastingen, de grootte van de provinciale en gemeentelijke opcenten, alsmede een opsomming voor elke gemeente van de plaatselijke belastingen (+ tarieven). Als bijlage zijn de geldende loonbelastingtabellen toegevoegd.

Doen, denken, doen. 12 Organisatieopstellen van oud-cursisten van het Raadgevend Efficiency Bureau Bosboom en Hegener N.V., z.j., 139 blz.

Dit boekje bevat de door een jury uitgekozen twaalf beste inzendingen op een door Bosboom en Hegener in maart 1966 uitgeschreven prijsvraag, waarvan de opdracht luidde een opstel te schrijven over een praktijkgeval van organisatie-werk, waarbij de schrijver betrokken was.

Dr. Th. J. IJzerman: Arbeidsbestel en participatie (openbare les). J. B. Wolters, Groningen 1967, 24 blz., f. 2,25.

De auteur, lector in de sociologie aan de Groningse universiteit, bespreekt enkele ontwikkelingen in de arbeidsorganisatie in verband met andere maatschappelijke ontwikkelingen, waarbij het vraagstuk van de participatie voorop staat.

John H. Adler: Capital Movements and Economic Development. Proceedings of a Conference held by the International Economic Association. MacMillan, Londen 1967, 498 blz., 63 sh.

Dit boek is het verslag van een door de I.E.A., in samenwerking met de Wereldbank, het I.M.F. en de Inter-American Development Bank, gehouden conferentie over het onderwerp: „Capital Movements and Economic Development”. Hieraan namen deel personen uit de wetenschappelijke en bestuurlijke sfeer, die zich met het internationale kapitaalverkeer uit hoofde van hun functie of studie bezighouden.

Het boek bevat de tekst van de zestien gehouden referaten, een weergave van de discussies die op deze inleidingen volgden, alsmede een redactionele inleiding.

Inhoud:

Acknowledgements - List of participants - Introduction - Inaugural meeting of conference.

Deel I, The Historical Record:
● Brinley Thomas - The historical record of international capital movements to 1913;

● Matthew Simon - The pattern of new British portfolio foreign investment, 1865-1914;

● Andrew M. Kamarck - The financial experience of lenders and investors;

● Saburo Okita en Takeo Miki - Treatment of foreign capital - a case study for Japan;

● P. N. Rosenstein-Rodan - Philosophy of international investment in the second half of the 20th century;

● Felipe Pazos - The role of international movements of private capital in promoting development.

Deel II, The Resources Aspects:

● Alexandre Kafka - Economic effects of capital imports;

● Ravi I. Gulhati - The 'need' for foreign resources, absorptive capacity and debt servicing capacity;

● Hollis B. Chenery - Foreign assistance and economic development;

● I. G. Patel - Foreign capital and domestic planning;

● Mahbub ul Haq - Tied credits - a quantitative analysis;

● H. M. A. Onitiri - Capital movements and the volume and terms of trade.

Deel III, The Monetary Aspects:

● A. J. Brown - Capital movements and inflation;

● Rudolf R. Rhomberg - Private capital movements and exchange rates in developing countries;

● R. A. Mundell - International disequilibrium and the adjustment process.

● Javier Márquez - Financial integration and the flow of resources in Latin America.

Index.

•Het

VERBOND VAN NEDERLANDSCHE WERKGEVERS

vraagt, voor spoedige indiensttreding, een

ECONOOM

of

JURIST

met enige jaren ervaring, bij voorkeur in het bedrijfsleven, voor algemene secretariaatswerkzaamheden.

Vereisten :

- goed stilist
- organisatievermogen
- in staat snel situaties te overzien.

Geboden wordt :

- een zeer afwisselende werkkring.

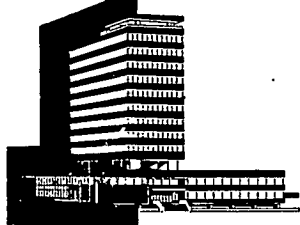
Sollicitaties met volledig loopbaanoverzicht te richten tot: algemeen secretaris, Verbond van Nederlandsche Werkgevers, Kneuterdijk 8, 's-Gravenhage.

**STUDIE VOOR ACADEMISCH GEVORMD
BELASTINGKUNDIGE**

In oktober a.s. vangt zowel aan de Universiteit van Amsterdam als aan de Katholieke Hogeschool te Tilburg wederom een tweejarige cursus voor belastingkundige aan. Aan beide opleidingen kunnen meesters in de rechten,

kandidaat-notarissen en doctorandi in de economische wetenschappen deelnemen en een post-doctoraal examen afleggen. In plaats van het laatste kan men zich ook voorbereiden op een (aanvullend) doctoraal examen in de fiscaal-juridische of de fiscaal-economische studierichting, welke zowel in Amsterdam als in Tilburg zijn ingesteld.

Voor nadere inlichtingen over de cursus te Amsterdam wende men zich tot Prof. Mr. J. van Soest, Roemer Vischerstraat 21, Amsterdam -Oud West en voor de cursus te Tilburg tot het Bureau van de Senaat, Hogeschoollaan 225, Tilburg.

COÖPERATIEVE CENTRALE BOERENLEENBANK EINDHOVEN

vraagt ter assistentie van de HOOFDINSPECTIE een

drs. economie

die belangstelling heeft voor de administratieve specialisatie en die geneigd is de accountantsstudie te volgen.

Onder leiding van de Hoofdinspectie worden onder meer op de aangesloten boerenleenbanken de administratieve inrichting en de controle verzorgd. Door circa 75 leden van de Inspectiedienst worden hiertoe op 600 plaatsen door het gehele land verspreid, regelmatig inspecties gehouden.

De honorering en de overige arbeidsvoorwaarden zijn uitstekend. Voor de verwerving van een passende woning wordt daadwerkelijke medewerking verleend.

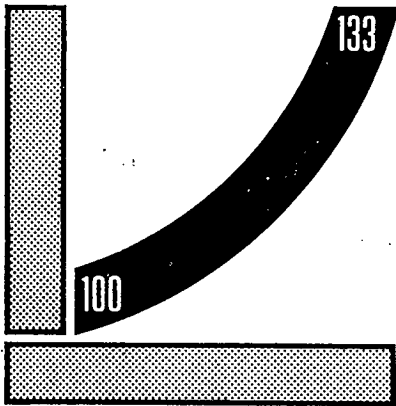
In aanmerking komende kandidaten gelieven rekening te houden met een geneeskundig en een psychologisch onderzoek.

Sollicitaties, voorzien van een recente pasfoto, worden gaarne ingewacht bij het Hoofd Personeelzaken, Fellenoord 15, Eindhoven.

Nadere informatie omtrent de functie en het bedrijf kunnen eventueel telefonisch (040 - 3 31 44 toestel 425) worden gevraagd.

Boerenleenbank
de bank voor iedereen

860 vestigingen

**Met een A.B.N. Spaarbiljet 1967/72
groeit uw spaargeld
in bijna vier-driekwart jaar
van f.100,- naar f.133,-**

Dit betekent een samengestelde interest van $6\frac{1}{4}\%$ per jaar. Na 15 juli wordt rente bijberekend.

Deelneming aan het Premie Spaarplan betekent een extra premie van f 20,-. Dan is het rendement ruim $9\frac{1}{4}\%$.

Folders en inlichtingen bij al onze kantoren.

Algemene Bank Nederland

**RBB
TIB**

Voor één van onze relaties, een middelgroot maar snel expanderende verzekeringsmaatschappij, zoeken wij contact met gegadigden voor de functie van

statistisch analist (economisch)

■ Onze opdrachtgever is een gerenommeerde verzekeringsmaatschappij. De grote vlucht die het bedrijf de laatste jaren heeft genomen, heeft tot gevolg dat er een behoefte is ontstaan aan statistisch bewerkte informatie.

Het werkterrein zal een breed gebied beslaan. Enerzijds zullen intern aanwezige gegevens bewerkt moeten worden, anderzijds zullen gegevens en informatie uit externe bron verzameld moeten worden.

■ De statistisch analist - voor wie de directie de belangrijkste opdrachtgever zal zijn - krijgt een zeer zelfstandige functie. Verwacht wordt dat hij op grond van een algemene vraagstelling in staat is zelf zijn bronnen te kiezen.

■ Voor deze functie gaan de gedachten uit naar iemand die in het bezit is van het diploma statistisch analist in het economische toepassingsgebied, of een gelijkwaardige opleiding

heeft gehad.
Leeftijd tot ca. 35 jaar.

■ Geïnteresseerden nodigen wij uit zich met een brief in handschrift - vergezeld van een recente pasfoto - te richten tot het TIB, t.a.v. drs. C. F. Limborgh, Grundellaan 18, Hengelo (O), die als extern adviseur gemachtigd is, nadere informatie, te verschaffen.

Instituut voor Bedrijfspsychologie van het Raadgevend Bureau Ir. B. W. Berenschot n.v.

Hengelo (O) - Amsterdam - Tilburg - Brussel - White Plains (USA)